

УДК 502.3 630*187
© 2014

**В.Б. ЛЕВЧЕНКО,
І.В. ШУЛЬГА,**
кандидати сільськогосподарських наук

Ю.В. ОСТАПЧУК,
науковий співробітник

**ЗБЕРЕЖЕННЯ
БІОЛОГІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ
ЦІННИХ ЛІСОРΟΣЛИННИХ
ЕКОЦЕНОЗІВ
ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ**

*Житомирський національний
агроєкологічний університет, Україна
E-mail: valeriyu-levchenko@rambler.ru*

Стверджується доцільність застосування спеціального аналізу популяційної структури лісового фонду на етапі пошуку та діагностики. Для оцінки характеру рідкісності лісових угруповань, представлених в регіоні дослідження на незначних площах, обов'язковим є встановлення їх територіального розташування за картосхемами лісів. Проведено натурні дослідження для виявлення їх раритетних компонентів, регіональних списків видів, що підлягають охороні, ендемиків тощо, а також залучення інших додаткових ознак.

***Ключові слова:** рідкісні рослини, лісові угруповання, популяція, рослинний фонд, лісові екоценози, заповідні території, біологічне різноманіття, зникаючі види, охорона і збереження природи.*

Питання збереження рідкісних лісових рослинних угруповань набули особливої актуальності в першій половині ХХІ ст. разом з усвідомленням їхньої ролі у збереженні лісового біорізноманіття екоценозів [4, 5]. Зокрема, загально визнаним є положення про неможливість розв'язання проблеми збереження рідкісних і зникаючих видів без охорони рослинних угруповань, частиною яких вони є [2, 9]. В усьому світі в різних напрямках проводять численні дослідження відносно рідкісних лісових рослинних угруповань. Одержані результати стають теоретичною основою для їх виявлення та практичних заходів з охорони й збереження. Одним із ключових моментів такої діяльності є з'ясування питання рідкісності угруповання [10].

На відміну від категорій рідкісності, розроблених Міжнародним союзом збереження природи (нині – Міжнародний союз збереження природи і природних ресурсів) для видів рослин [14], досі не існує аналогічних загальноприйнятих критеріїв, щоб оцінити, чи належить вид рослини до рідкісного угрупо-

вання. Оцінка природоохоронної значущості (созологічна оцінка) рослинних угруповань здебільшого будується на підставі двох параметрів тенденції до скорочення: ареалу і рідкісності. Додатково залучаються різні ознаки угруповань:

- наявність у складі як домінантів або содомінантів рідкісних, реліктових або ендемічних видів рослин;
- приуроченість до меж ареалів відповідного типу рослинності;
- флористична та структурно-функціональна своєрідність; консортивні зв'язки з рідкісними або зникаючими видами тварин;
- наявність цінних у господарському плані видів;
- сучасні тенденції зміни ареалу;
- характер поширення, зокрема азональність, обмеженість розмірів площі зайнятої групуваннями тощо [3, 6, 8].

Усі ці ознаки дійсно різнобічно характеризують рідкісні рослинні угруповання, зараховуючи їх до різних класів одного явища, але сутнісні риси феномену рідкісності, на

нашу думку, проявляються тільки в характері його поширення. На жаль, ця ознака висвітлюється переважно суб'єктивно. Можливість визначення рідкісності лісових угруповань і стала метою наших досліджень.

Матеріали і методи дослідження. Під час оцінки рідкісності рослинних угруповань і з'ясування доцільності їх охорони у світі спостерігається тенденція до підвищення ролі кількісних методів. Один із підходів запропонував J. Loidi [11, 14], який визначає рідкісність як функцію середньої відстані між ділянками, вкритими угрупованнями однієї асоціації. Однак, застосування подібних методів передбачає вичерпний рівень дослідженості ареалів поширення синтаксонів рослинності різного рангу та наявність відповідних сучасних дрібномасштабних геоботанічних карт для екологічно однорідних регіонів. Прикро, що в Україні відповідна інформація наявна (або доступна) лише частково, а єдиним природно-географічним регіоном, в якому здійснено інвентаризацію генофонду лісів, є Овруцько-Словечанський кряж [7]. За відсутності достатньої інформації про поширення асоціацій, здебільшого найпридатнішим вважають метод оцінки рідкісності, розроблений для видів рослин [12, 13] та адаптований для рослинних угруповань [11].

Результати досліджень та їх обговорення. Суть цього методу полягає в незалежній оцінці складників поширення угруповань: географічного ареалу, частоти розповсюдження в межах ареалу, зумовленого шириною екологічної амплітуди угруповання та розміру фітоценозів. При цьому для кожного учасника ареалу виділяють тільки дві градації:

- ареал – широкий / вузький;
  - частота розповсюдження в межах ареалу – значна/незначна; розмір – великий/дрібний.
- Відповідно до цього виділяють низку комбінацій, і лише одна з них – “широкий географічний ареал, значна частота розповсюдження в межах ареалу, великий розмір фітоценозів” – характеризує угруповання, які не є рідкісними. Решта сполучень – це той чи інший тип рідкісності.

Цей метод вирізняється чіткістю систематизації типів рідкісності угруповань і дає

змогу диференційовано рекомендувати заходи з їх збереження та охорони.

На нашу думку, подібний підхід може бути коректно застосований на попередньому етапі пошуку фактично рідкісних лісових екосистем (спорадично представлених на незначних площах) шляхом спеціального аналізу структури лісового фонду. Такий аналіз передбачає формування бази даних лісотаксаційної інформації, структурованої за основними параметрами таксаційних описів земельних ділянок лісового фонду в межах екологічно однорідних територій (природно-територіальних комплексів різного рівня узагальнення) і подальшого застосування технологій баз даних [1]. Зокрема, спряжений аналіз розподілу площ насаджень природного походження за домінантами деревостанів і типами середовищ існування (едатопами) дає змогу виявити низку лісових угруповань, представлених у регіоні дослідження на обмежених площах. Ця вибірка об'єднуватиме лісові екосистеми, утворені рідкісним видом-едифікатором, а також угруповання що збереглися в рідкісних природних біотопах. Спряжений аналіз географічних ареалів едифікаторів цих угруповань дасть змогу уточнити характер їх рідкісності. Наприклад, угруповання, що спорадично представлені певною обмеженою територією дослідження на незначних площах і утворені едифікатором, географічний ареал якого збігається з цією територією, варто оцінювати як рідкісні у світовому масштабі. Якщо географічний ареал едифікатора є значно ширшим (наприклад простягається в межах цілого континенту), то такі угруповання треба відносити до категорії регіонально рідкісних і т. ін.

Аналогічний підхід доцільно застосувати для виявлення і визначення цінності старовікових насаджень (аналізом вікового спектра деревостанів), угруповань з рідкісними асектаторами (аналізом складу насаджень) тощо.

Для остаточної оцінки характеру рідкісності лісових угруповань, представлених у регіоні дослідження на незначних площах, обов'язковим є встановлення їх територіального розташування за картосхемами лісів, які в Україні наявні для кожного лісгосподарського підприємства, здійснення натур-

них досліджень для виявлення їх раритетних компонентів (видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, Європейського червоного списку (1991 р.), регіональних списків видів, що підлягають охороні, ендемів тощо), а також залучення інших додаткових ознак.

Отже, для об'єктивності процедури пошуку рідкісних лісових угруповань доцільно застосувати кількісні методи. За відсутнос-

ті сучасних дрібномасштабних геоботанічних карт найефективнішим вбачаємо залучення результатів спеціального аналізу баз даних лісотаксаційної інформації, виділеної в межах екологічно однорідних регіонів. Застосування технологій баз даних надає змогу виділити за різними ознаками фактично рідкісні угруповання, тобто спорадично поширені насадження, які займають незначні площі.

Бібліографія

1. Бобровський М.В. Количественная оценка разнообразия растительности на локальном уровне по лесотаксационным заданиям / М.В. Бобровський, Л.Г. Ханина // Лесоведение. – 2004. – № 3. – С. 28-34.
2. Европейская стратегия сохранения растений. Совет Европы и “Планта Европа”. – М.: Изд-во Представительства Всемирного Союза Охраны Природы (IUCN) для стран СНГ, 2003. – 39 с.
3. Програма дій з подальшого впровадження Порядку денного на XXI ст. – К.: Вид-во “Інтелсфера”, 2000. – 58 с.
4. Матеріали Міжнародної конференції в Рио-де-Жанейро “Программа действий. Повестка дня на 21 век”. – Женева: Центр “За наше общее будущее”, 1993. – 70 с.
5. Попович С.Б. Созологічний аналіз лісової рослинності України / (теоретичні засади, методологія, прикладні аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора біол. наук: спец. 03.00.05. / С.Б. Попович – Ялта, 1998. – 37 с.
6. Раритетні фітоценози західних регіонів України. (Регіональна “Зелена книга”) / [Стойко С.М., Мілкіна Л.І., Яценко П.Т. та ін.] – Львів: Вид-во “Поллі”, 1998. – 190 с.
7. Шеляга-Сосонко Ю.Р. Зеленая книга Украинской ССР: редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества / Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – К. Наук. думка, 1987. – 216 с.
8. Зелена книга України. Ліси / [Шеляга-Сосонко Ю.Р., Устименко П.М., Попович С.Ю., Вакаренко Л.П.] – К.: Наук. думка, 2002. – 225 с.
9. Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats (The Bern Convention) Bern, 19.09.1979. [Текст. Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/104.doc>.
10. Types of rarity of plant communities / J. Izzo // Journal of Vegetation Science, 1998. – № 9. – P. 641–646.
11. Loidi J. Phytosociology applied to nature conservation and land management / J. Loidi // Proc. 35 th. Symp. IAVS. – Applied to East China Normal University Press, 1994. – P. 17–30.
12. Rabinowitz D. Seven forms of rarity / D. Rabinowitz // The biological aspects of rare plant conservation. – Chichester: John Wiley & Sons, 1981. – P. 205–217.
13. Rabinowitz D. Seven forms of rarity and their frequencies in the flora of the British Isles / D. Rabinowitz, S. Cairns, T. Dillon // Conservation biology. The science of scarcity and diversity. – Sinauer, Sunderland: MS, 1986. – P. 182–204.
14. The 2006 IUCN Red list of Threatened Species. – Cambridge CB3ODL, UK. 2000. [Текст. Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.redlist.org>.

Рецензент – доктор біологічних наук,
професор **І.Х. Узбек**